

RIMAY-HATÁS THORDAI JÁNOS ZSOLTÁRAIBAN

Thordai János 1627-ben Kolozsvárott kiadott *Psalteriuma* időben a harmadik teljes magyar zsoltárfordítás. Eddigi kutatói, Varga Imre, Stoll Béla és Bitskey István véleménye megegyezik abban, hogy Thordai műve a kor átlagszínvonalából kiemelkedő, „az egyik leginkább tipikusnak mondható manierista”¹ költői életmű. Forráskérdéseit kutatva Varga Imre megállapítja: „Az idegen nyelvből való átdolgozás feltételezését cáfolják azok a nyelvi, kifejezésbeli egyezések, melyek Thordai énekei és a zsoltárok régebbi magyar nyelvű prózai fordításai között megállapíthatók, illetőleg Thordait Bogáti és Szenci verses psalteriumához fűzik.”²

Varga Imre a Heltai- és Károlyi-biblia, illetőleg a két említett zsoltárfordítás alapján meggyőzően bizonyítja fenti állítását.

A Thordai-zsoltárok stílusa, a Biblia és Szenci hangjától egyaránt erősen elütő manierizmusa azonban még egy kérdést vet föl: ha a *Psalterium* törzsszövege a fenti forrásokon alapul is, nem tételezhetjük-e föl, hogy kifejezőeszközeire a manierizmus nagymestere, Rimay János is hatott? A feltételezés azért is jogos, mert Thordai éppen stíluskérdésekben bánik a legszabadabban anyagával. Dolgozatomban ezt a problémát szeretném megvizsgálni.

A közvetlen, személyes kapcsolaton alapuló hatás nem valószínű. Thordai 1597-ben vagy 1598-ban született, így 1605—1607 körül, amikor Rimay sokat tartózkodott Erdélyben, még nagyon fiatal volt. Amikor pedig Thordai 1626-ban végleg letelepedett Kolozsvárott, Rimay már nemigen mozdult ki sztrégovai házából. Közvetett kapcsolat? Bán Imre írja: „Említettük, hogy e csoportosulásnak alig nevezhető együttesek nem egy ponton érintkeztek egymással. Rimay járt Erdélyben, közvetített az ecsedi kör felé, Szenci Molnár meglátogatta Lacknert és Rimayt... Szenci élete végén Kassára, majd Kolozsvárra költözött.”³ A Szenci Molnár-féle közvetítés lehetőségét mégis ki kell zárunk, mivel 1629-ben (amikor Szenci Kolozsvárra költözik) az unitárius lektor már két éve befejezte a zsoltárfordítást.

Ha a hatás módját még nem is ismerjük, lehetőségét — csak a Rimay és Thordai művei között fennálló nagyszámú egyezés alapján — mindenképpen vizsgálnunk kell.

¹ Bitskey István: *Thordai János manierizmusa* ItK 1970/4.

² Varga Imre: *Thordai János zsoltárainak forrásáról, manierizmusáról*. ItK 1968/5.

³ Bán Imre: *A magyar manierista irodalom*. ItK 1970/4.

A Rimay-versek vizsgálatánál Klaniczay Tibor kronologizálását⁴ használtam föl. Az általam gyanúsnak tartott részek (egyetlen kivételtől eltekintve) olyan Rimay-versekben szerepelnek, amelyeket Klaniczay 1628 előttré datál; döntő többségük pedig az 1601—1606 közötti periódusban keletkezett. A kronológia tehát nem zárja ki, hogy Thordai ismerhette Rimay kérdéses műveit.

Kontrollvizsgálatra Szenci Molnár Albert Psalterium Ungaricumát és Károlyi Gáspár Bibliáját használtam.⁵

A Thordai-fordítás vizsgálatakor különös figyelmet fordítottam azokra a helyekre, ahol Thordai verziója a Bibliától és Szenci Molnár fordításától eltér, viszont Rimay egy-egy versére, képsorára feltűnően emlékeztet.

Rimay és Thordai gondolkodásában egyaránt fontos helyet foglal el a kor népszerű filozófiája, az újsztoicizmus. Rimay Justus Lipsiusnak ír levelet, Thordai lefordítja Epiktétosz Enchiridionját. Verseikben kiemelt szerepet játszik a világ sztoikus szemlélete, az ember gyöngeségének, gyarlóságának, múlandóságának tudata. (Thordainak jól kibontható nyersanyagot adnak ehhez a hasonló etikai alapállású bibliai zsoltárok.) Rimay leggyakrabban a nádszálmetaforával fejezi ki ezt a tartalmat:

„Hajlandó az nádszál...” (19)

„...romlandó náddal” (20)

„...megdőlt nádat, füstölgő lenszálat” (63)

A nád, mint az ingatagságot, változást kifejező kép nem idegen a kor költészetétől.⁶ — Az unitárius Psalteriumban azonban ez a kép egyetlen egyszer sem fordul elő.

Mindkét vizsgált költőre jellemző az „elroshadt (megtörött) rossz edény”, „romlando tserep”, „veszendő/romlott por” kifejezések gyakori használata az ember gyarlóságának érzékeltetésére. Ezek azonban olyan, közvetlenül a Bibliából eredő sztereotip fordulatok,⁷ amiket minden bibliaolvasó ember ismerhetett akkoriban. (Ismert is, hiszen a reformáció minden ágára jellemző a Biblia anyanyelven való megismertetése, a bibliaolvasás szokásának terjesztése.) Thordai kedveli még a barokkos ízű

⁴ Klaniczay Tibor: *Hozzászólás Balassi Bálint és Rimay János verseinek kritikai kiadásához*. MTA I. OK 1957. 11. 1—4.

⁵ Egyes gondolatok, motívumok (pl. szerencse) szemléltetőanyagának forrása az említetteknek kívül még: Prágai András: *Fejedelmeknek serkentő órája. Sebes agynak késő sisak*. Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono*. (Thordai ezeket a műveket nem ismerhette a Psalterium fordításának idején. Keletkezési évük sorrendben: 1628, 1631, ill. 1630. — Dolgozatomban a következő művekből idézek: Rimay János *Összes Művei*. Összeáll. Eckhardt Sándor Bp. 1955. — Thordai János zsoltárfordításai. *Régi Magyar Költők Tára*. XVII. század. 4. köt. Bp. 1967.; Szenci Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum* és a *Discursus de summo bono* versbetétei, *RMKT XVII. szd. 6. köt.* Bp. 1971. — A Prágay András-idézetek forrása: Bán Imre: *Fejedelmeknek serkentő órája* c. cikke, It 1958. 3—4.; Komlovszki Tibor: *Egy manierista „Theatrum Europeum” és szerzője* c. cikkében a „Sebes agynak késő sisak”-ból való részletek. ItK 1966/1—2. — *Szent Biblia* (VISOLBAN nyomtatott Mantskovit Bálint által MDXC)

⁶ Vö. „Sebes agynak késő sisak”: „Az Köröstyenszegen, / Minden Emberekben / nincz állando hit vallás / minden fele hitre mint nád forgo szelre, hamar leszen változás.”

⁷ Biblia: XXXI. zsoltár: „...olyatanná löttem mint az el roshatt edény.”; CIII. zsolt.: „Mert ő tudgya hogy romlandó edényec vagyunc: meg emlékezc róla hogy porból valóc vagyunc.”

„árnyék” és „álom”, valamint a gyorsan hervadó „virág” és „fűszál” képét is:

„Bizony nem különbek vagyunk mint a virág” (XC.)

„Az én életem mint futo árnyek oly”. (CII.)

Ezek is mind a Biblián alapulnak.⁸ Szenci Molnárnál is szinte változtatás nélkül megtalálhatók.⁹

Rimay egyáltalán nem alkalmazza ezeket a képeket. Az eddigiek szerint tehát az ember gyarlóságát és gyorsan múló életét kifejező képek a két költő művében egymástól függetlenek, illetve (ha azonosak vagy hasonlóak) egyaránt a Biblián (vagy költői konvención) alapulnak.

Thordainak azonban van egy képsora, amelyet négy alkalommal használ, háromszor azonos, egyszer eltérő értelemben. Éppen az eltérő értelmű képsor az, amely felkeltheti a gyanút, hogy Rimay jól ismert, feltehetően szintén a Biblián alapuló kép- és Balassin alapuló ríminspirációja hatására született.

Rimay:

„Az Urnak ő szava
Tűzben megfőtt ezüst,
Hétszer tisztított,
Kin rozsdá ki nem üt,
Próbálásban pedig
Meg sem fogta az füst,
Tiszta, szép és fejér,
Nem illette réz üst.” (36)

Thordai:

„Az Urnak beszéde igaz,
Nintsen abban ki vető gaz,
Mint a' próbáltatott ezüst,
Mellyet meg' nem rutitt a' füst.” (XII.)

„Az Ūrnak beszéde” fordulat a Bibliára, az „igaz” jelző Szencire emlékeztet,¹⁰ de a „kohó” szó elhagyása és az első kettőből hiányzó „... meg' nem rutitt a' füst” (vö.: Rimay: „Meg nem fogta az füst”) sor betoldása Rimay-hatásra enged következtetni.¹¹ Thordai azonban nem elégzik meg ezzel az egy rímfelhasználással. A másik három, egymással rokon kép bibliai őse az először tárgyalt „gyarlóság”- és „mulandóság”-motívumot egyesítő „füst”.¹² Szenci Molnár használja ezt a képet, de a

⁸ Biblia: XC. zsolt.: „... olyanoc mint az álom: mint az fü, melly hirtelen meg szárad. Melly reggel virágzik es estuére el változic: ki vágattatic és meg szárad.” CII. zsolt.: Az én napiaim hasonlatosoc az el hanyotlott árnyékhoz, és én mint az fü meg száradtam.”

⁹ Szenci Molnár Albert: Psalterium Ungaricum 90. zsolt.: „Es mint az zöld füveczke a mezőben, / Az melly nagy hamarsággal elhervad, / Reggel virágzik s' estve megszárad.” 102. zsolt.: „Az én idöm im elmuléc, / Mint az árnyéc elenyészéc.”

¹⁰ Biblia XII. zsolt.: Az WRnac beszédi, tiszta beszédec, mint az kohban meg próbáltatott és hetszer meg tisztitottt ezüst.”; Szenci Molnár: „Az Istenec mondási olly igazac, Mint az drága ezüst, kit az tűzben / Az ötvösoc kohokban tisztitottac / Es hetszer megeresztettec szépen.”

¹¹ A 36-os számú Rimay-vers ugyan nem a 12., hanem a 16. zoltár (Eckhardt szerint nagyon távoli) átirása, de az adott kép rokonsága a 12. zoltárral nyilvánvaló.

¹² Biblia CII. zsolt.: „Mert el eméztetnec mint az füst az én napiaim, és az én czontaim mint az üszög meg égtene.” CXIX. zsolt.: „Olyanná löttem mint az füstön meg szárazottt tömlő.”

„füst-üst” rímpárt nem.¹³ Azt is láthatjuk, hogy az eredeti „tömlő” szót (amelyhez Szenci Molnár ragaszkodik) Thordai a rím kedvéért felcseréli az „üst”-tel. A bibliai 39. zsoltárban pedig szó sincs semmiféle fűstről vagy üstről, nála mégis ezt olvashatjuk:

„Eszkendöm száma, nyavalyám váma,
vagyok mint párah mint tűzön függő üst,
Fogyat a' boszu emeszt mint a' szu
a' rágalmazás keserget mint a' füst.” (XXXIX.)

Mindkettőjük sztoikus világszemlélete az alapja a verseikben sűrűn felbukkanó manierista megoldású „Waste land” hangulatú tájképeknek, a változandó világ, a földi gazdagság megvetésére biztató soroknak. Ebben a motívumrendszerben szövegszerű egyezés nem mutatható ki, hangulati azonban annál inkább.

Rimay:

„Halál életet ront, bus sziv vig kedvet bont” (26)
„Ez világ mint egy kert, kit kőeső elvert, napról napra veszten
vész” (30)
„Mindenütt való hel, rakva sok veszéllel, nyugta nincs embereknek,
Kit-kit bánat sebhít, but öröm nem enyhit, vége nincs keservének;
Árad sok veszélyek, sér mind szivek fejek, s halál vége ezeknek” (30)
„Nincs semmi állandó, mindenben hajlandó életünk állapotja”. (63)

Thordai:

„Ilyen ez a világ', a' ki reá hágh,
sokaig' nem áll, mindenek el mulnak,
Ur, kiraly, paraszt, fü, virág' haraszt,
meg' rendül a' föld és mind belé hullnak” (XXXIX.)
„Fris palota nagy fel ház el romol a' kövár,
A' szu, moly és tűz ellen nem tart semmit a' zár,
Semmit nem bir az ember melyben nem lehet kár.” (XLIX.)

Bizonytalan élet — biztos halál. A korból fakadó, alapvető élménye mindkét költőnek. Soraik egymásnak felelgetnek, szinte egymás gondolatait fűzik tovább. Ha pedig a megfelelő bibliai helyeket vesszük szemügyre, kiderül, hogy Thordai nagyot változtatott rajtuk (Szenci nem).¹⁴

Thordainál a bűn miatti „büntetés” elmarad — így a pusztulásnak, elmúlásnak nincs „oka”. A köztudottan múlandó emberi „szépség” helyett pedig szilárdabbnak, állandóbbnak látszó dolgok „romolnak el” — hangulatilag ez is az általános létbizonytalanságot sugalló Rimay-versekkel rokonítja a zsoltárt. Az isteni büntetés ábrázolásából sztoikus-bölcselkedő betét lesz.¹⁵

¹³ Szenci Molnár: 102. zslót.: „Mert napjai életemnek, / Olly hirtelen elkelé-
nek, / Mint az füst és az pára.” 119. zslót.: „Mert én czac nem hasonló vagyoc / Az
füstön elasztott száraz tömlöhöz.”; Thordai: CII. zslót.: „Mert az én napom el enyé-
szik mint füst, / Tetemem hevül, mint tűzön függő üst, / Megh fojt a' kén ha nyug-
vást nem hagyoz edgy küst.” — CXIX. zslót.: „Vagyok mint az üst, melyet fest
a' füst.”

¹⁴ Biblia XXXIX. zslót.: „Midön meg fedded az embert az hamisságért, meg
émzteted az ő szépségét mint az moly, ennek okaért minden halandó ember czac
semmi.”

¹⁵ Annak szemléltetésére, hogy valóban a kor általános világhangulatáról van
szó, álljon itt egy részlet az egyszer már idézett *Sebes agynak késő sisak* c. ciklus-
ból: „Hatalmas királyság, / sok kinczű urasság, / csak hamar el távozik, / sok drága
öltözet, / nagy erős épület / rothadás alá esik.” Szenci Molnár Albertet is idézhet-
jük: *Discursus de summo bono*: „Nincsen állandó öröm ez világon, / Minden jóknak
nagy változása vagyon. / Veszedelem jö az öröm napjára, / Es azt fordította jayra,
nyavalyára.”

Rimay bölcsekedő verseinek, Prágai és Szenci Molnár idézett műveinek egyaránt fontos gondolata a szerencse problémája. A „jó” (Istentől adott) és „rossz” (vak, ártó, ördögi) szerencsét Prágai elkülöníti; Szenci csak „rossz” szerencsét ismer.¹⁶

Rimay:

„Ne fuss szerencsének
Híres vásárára...” (61)

A szerencse tehát változatos alakban, sokszor megjelenik, bizonyítva, hogy mennyire foglalkoztatta a szerzőket. De van egy olyan „szerencse”-kép is, amely az említettek közül egyedül Rimay verseiben van meg, jó- és balszerencse metaforikus kifejezésére egyaránt:

„Isten sok jókot ad, csak szelinknek zugtát csendesz szívvel hallgassuk” (30)
„Vagy mint senyvedt zszindel, kit ó házról széllel tétova hány nagy szélvész” (30)

(szindel = a világ, nagy szélvész = az események menete, a szerencse) Prózájából sem hiányzik: „Ki ne tudná, hogy a szerencsének milyen ereje van mindkét esetben, jó- és balsorsban egyaránt? Mert ha kedvező szelét kapjuk...” (Balassi Bálint apológiája). Ez a „szél”-motívum, ugyanilyen kettős metaforikus jelentéssel, három Thordai-zsoltárban négy alkalommal tűnik föl:

„Jol fu az szél, nagy szerentsed...” (XLV.)
„Minden felöl jol fu szelünk...” (LXV.)
„Szerentséje ugy foly mint a' kies szél” (LXXII.)
„Patvara nem ront senkit a' rut szélnék” (LXXII.)

A hatás valószínűségét a párhuzamon túl növeli, hogy a bibliai zsoltárok megfelelő helyein még csak hasonló képet sem találunk. (Bár, mint láttuk, Szenci Molnárt erősen foglalkoztatta a szerencse — mint gondolat — problémája! De a kérdéses metaforát nem használja).

Az „álmitó méreg”-gel rakott világ „hamis kénts”-étől Rimay és Thordai egyaránt óvják olvasóikat. Egyik figyelmeztetésük értelme tökéletesen azonos ugyan:

Rimay:

„Gazdagság sokakban
Nevel bolondságot” (61)

Thordai:

„Kevély, gazdagh soha nints esztelenség nélkül” (XLIX.)

de ez az egyezés valószínűleg hasonló gondolkodásmódjukból, sztoikus etikájukból fakad.

Az igaz, jó, istenfélő ember ábrázolásának sokféle variációja között viszont ismét feltűnik két, mondanivaló és megformálás tekintetében szinte szóról szóra egybehangzó versszak. Komoly problémát jelent, hogy ez az a bizonyos egyetlen kivétel: a Rimay-vers keletkezési idejét Kla-

¹⁶ Prágai: *Fejedelmeknek serkentő órája*: „Az eszes embernek nem jó magát bizni, / Az vak szerencsére szintén támaszkodni...” *Sebes agynak késő sisak*: „Most ugyan ket kezzel, / Kebelembe emel, / az mosolygo szerencze...” — „Szinten tenyemre szállot az szerencze...”; Szenci Molnár: *Discursus de summo bono*: „Vak az Szerencse és mindent meg vakit...” — „Az Szerencse áll kerek golyóbison, / Az mely forog nem áll meg bizonyosson. / Az golyóbis gördül és fut sebesen, / Nem áll meg az Szerencse-is egy helyen.”

niczay 1629—31 közé helyezi. Az egyezés azonban olyan nagyfokú, hogy ennek ellenére idézem a két versszakot. (A bibliai résznek mindketten csak az értelmét veszik át.¹⁷)

Rimay:

„Bódog, aki gonoszt kerül,
Trágárokkal rendet nem ül,
Hozzájok az szive nem fül,
S tölök nem is éktelenül”. (59)

Thordai:

„Az gonoszok közt nem ültem,
Minden vetkektől el hültem,
Istentelent el kerültem,
A' tsalárdokhoz nem fültem.” (XXVI.)

A jó ember bibliai szőlőtő-metáforáját Rimaynál hiába keressük; a szintén bibliai gyümölcsfa-hasonlatot pedig egyszer alkalmazza az eredeti pozitív jelentésben:

„Termett gyümölcsfájok” (31.)

Thordai:

„Az ily ember hasonló az szép gyümölts fához” (I.)

A hasonlat negatívját viszont használja a vétkes ember ábrázolására:

Rimay:

„Magát buval öli, kivel inkább veszti, mint esső férges diót,
Meggzáradt gyümölcsfa, csak ledöltét várja, mert nem lehet
harmatot.” (19.)

Thordai:

„Ki döl miképpen a' rothatt fa,
El vész meg' nem álhat soha” (LII.)
Mint a' férges gyümölts le kél
Fájáról mikor fu nagy szél.” (LVIII.)

A bibliai szöveghez Szenci Molnár hű.¹⁸ Az 52. zsoltár nem is említ fát (csak metaforikusan utal rá), Thordai versében viszont „a' rothatt fa” „ki döl” (vö.: Rimay: „Meggzáradt gyümölcsfa, csak ledöltét várja”). Az 58. zsoltárban még élesebb a különbség: a Biblia világosan „nyers” (Szenci: „éretlen”) húsról (ill. gyümölcsről) beszél, míg Thordainál „férges gyümölts” szerepel (vö. Rimay: „férges diót”).

Thordai a bűnös ember vagy az ellenség képének rajzolásakor a fenti két esettől eltekintve az „enyves lép”, „undok lép” kifejezéseket használja. Ez sem a Bibliában, sem Rimay verseiben nem szerepel. De a „lép” sorvég mindenütt (nemcsak a „bűnös” értelemben) magával hozza a Rimaynál ismert híres „nép-szép-kép-ép” rimbokrot, amely a „lép”-pel és a „tép”-pel kiegészítve összesen tizenötyszer fordul elő a Psalteriumban.

¹⁷ Biblia XXVI. zsolt.: „Nem ültem együtt az hiuolkodó embereckel, és az czalárd embereckel nem nyáiaszkodtam. Gyűlölöm az gonoszoknak gyüleközetit, és az hitetleneckel együtt nem ülök.”

¹⁸ Szenci Molnár 52. zsolt.: „Te czalárd nyelv szólsz csak nyavalyát, / Azértan az Isten / Téged kigyomlál es elszaggat.” — 58. zsolt.: „Mint az éretlen gyümölczet, / Elveszti Isten haraggal.” — Biblia LII. zsolt.: „Az Istenis el ront tégedet mind öröcké: el ragad tégedet, ki gyomlál tégedet az te haylokodból, és ki szaggat az élökneec földökből.” — LVIII. zsolt.: „Mínecc elötte meg erezzécc az ti fazokaitoc az töuisnecc tűzét, mint az nyers hus: Azonképpen az harag mint az forgó szel veszesse el ötet.”

A kérdéses versszakok tartalmának is van valami köze a Rimay-vers értelméhez: a néphez forduló, érte aggódó, vagy bűneit ostorozó figyelmeztetés.

Isten szavának, kegyelmének változatos metaforái általában mindkettőjüknél visszavezethetők a Bibliára: pl. „paizs”, „kövár”, „Kőszikla”. Van azonban ezeken az általánosan ismerteken kívül két jellegzetes, a hatás szempontjából gyanúba vehető kép. Az egyik a Bibliában ritkán fordul elő. Thordai ennek ellenére gyakran használja: a változatosságra jobban ügyelő Rimaynak is többször visszatérő metaforája.

Thordai:

„A' törvényből erőt vött mint edgy bö kutbol” (XXXVII.)
„Kévánkozik erőssen
Szomju lelkem a' bö vizzel
Ki folyo hűvös élő kut főhöz” (XLII.)
„Gazdag ki folyo kut ő” (LXXXIV.)
„Az te utadra, élő kutadra kévánkozik szívem”. (CXIX.)

A bibliai szöveg az élet kútfejről és folyóvizekről beszél, Szenci „kútfejről” és „patakról”.¹⁹ Thordai következetesen „kút”-at emleget (ill. egyszerű „élő kút fő”-t). A bibliai 38. zoltárban és Szencinél semmiféle kút nem szerepel. A 119. zoltár beszél „szent út”-ról, „igaz útról”, de „kút” ebben sincsen. A 84. zoltárban a Bibliában és Szencinél az ember az, aki a Siralom völgyén „kutat ás, csinál czatornát”, ill.: „forrásokat ásnac”.²⁰ Thordai fölhasználja ezt a motívumot a 8. versszakban: „Kutat ásván abban vizet lelnék”, de a 14—15. versszakban (a többi Thordai-idezethez hasonlóan) Isten-metaforaként szerepel a „kút”:

„Gazdag ki folyo kut ő...”

Most nézzünk néhány Rimay-féle Isten-metaforát!

„Igaz általut,
Jókkal forró kut,
Csak te vagy, Ur Isten” (38.)
„Ez az idvösségnek kutja és folyása.” (47.)
„Az igaz járt útról, tőled, élő kuttól hogy el ne tébolyodjam” (32.)
„Csak ő az élő kut, hozzád vezérlő ut” (50.)

Az Isten = élő kút metafora, amelyet csak ők ketten használnak következetesen, valamint az út-kút rímpár, aminek a kedvéért Thordai olyan zoltárokbba is „belefordítja” az előbbi Isten-metaforát, ahol eredetileg nem szerepel, valamint mindezeknek egy-egy soron belüli előfordulása — nem valószínű, hogy ez véletlen.

A másik feltűnő kép:

Rimay:

„Kinek szükségéjért terem életéjért mind földi s mennyei zsir” (63.)

Thordai:

„Az te szerelmed szívemnek kövér sir” (LXIII.)

¹⁹ Biblia XXXVI. zolt.: „Mert te nálad vagy az életnek kut feje” XLII. zolt.: „Miképpen kévánkozic az szaruas az folyo vizekre, acképpen kévánkozic az én lelkem te hozzád Isten.” — Szenci Molnár 36. zolt.: „Nálad az élet kutfeje” — 42. zolt.: „Mint az szép hives patakra / Az szarvas kívánkozic...”

²⁰ Biblia LXXXIV. zolt.: „Kic által ménuén az víznélkül való völgyeken, azokon forrásokat ásnac, és kutakat eső vízec.” Szenci Molnár 84. zolt.: „Menvén az siralom völgyén / Az hol merő száraz minden / Ottis ő nagy hiedelemmel / Kutat ás csinál czatornát...”

A Biblia és Szenci²¹ azt hangsúlyozzák, hogy az istent dicsérő, róla éneklő ember lelke „lakik jól” örömmel. Thordai a dicséret-mozzanatot elhagyja, isten szerelmét-kegyelmét közvetlenül azonosítja a „kövér sir”-ral. Ez a megoldás Rimayéhoz áll közelebb, és az eredeti nehézkességét is kiküszöböli.

Bitskey István idézett cikkében²² írja: „Az egytagú rímek erőltetett keresése sokszor az egész strófa szórendjét, ezzel gondolatmenetét is megváltoztatja”. Példaként a 21. zsoltárt idézi:

„Az mit te tölled kért, reá bővebben tért hogy sem mint kért,
Boldog' életet kért, s hosszu életben fért, minden jot ért.”

A bibliai 21. zsoltár megfelelő helyén ennyi áll: „Eletet kért te töléd, és adtál ő néki napoknac hosszúságit mind öröcké, és mind éltig.” Rimay 25. számú versében viszont megtaláljuk a Thordai-versszak párját; azonos rimbokor, rokon jelentés:

„Mert ki megtér, s kegyelmet kér,
Jó voltához nem fér, hogy ő azt elhagyja:
Mindent megnyér, ki kérni mér
Szent fiáért tőle, fia maga mondja.
Mennyen felyül ér irgalma kit mér
Annak, ki ötet féli és várja.”

A legváltozatosabb és legmeghökkenőbb képek mindkettejükénél azok, amelyek az ember bűnös voltát, büntudatát, szenvedését ábrázolják. Oldalszámra lehetne idézni a hátborzongató, gyakran a durvaságig naturalista fordulatokat, de egyben ez az a terület, ahol, fantáziájukat szabadon eresztve, a legtöbb egyéni leleményt alkalmazzák. Bármilyen érdekesek is ezek, pillanatnyilag a közös (és a Bibliától és Szencitől eltérő) motívumokra van szükségünk. Ezek — az egész motívumrendszer gazdagságához képest — nem nagyszámúak, de elég határozottan elkülöníthetők.

Rimay:

„Bűn mélységébe
És tengerébe
Merültem torkiglan,” (49.)
„Ezek mély örvényből mint vizek Tengerből áradnak ki mindenre” (19.)

Thordai:

„Bűneimben torkig ülök,
S- im tellyességgel majd el merülök” (XXXVIII.)
„Bűneimnek mély örvényében ülök” (CXXX.)
„Bűnöm soksága mint az nagy tenger mély”. (XL.)
„Káromkodvan a' rut bűnben torkigh ül”. (X.)

A 130., 10. és 40. zsoltárból a Bibliában is, Szencinél is hiányzik a kérdéses kép. Ráadásul Thordai még a 38. zsoltárban sem a fejét elborító (felülhaladó) bűnről²³ beszél. A „tenger” „bűn” „mélyébe” („örvényébe”)

²¹ Biblia LXIII. zsolt.: „Mint az köüerséggel vgy be tellyesedic az én nyelvem, mikor vig aiakackal diczér tégedet az én szám.” Szenci Molnár 63. zsolt.: „Örül mintha drága étkeckel / Jol lakott volna én szivem, / Szent fölségedet diczérem, / Eneclec rólad nagy örömmel.”

²² Lásd az 1. jegyzetet.

²³ Biblia XXXVIII. zsolt.: „Mert az én hamisságim el buritottác az én feimet...” — Szenci Molnár 38. zsolt.: „Es bűneim / Fejem föllyül haladtác.”

„torkig” „merülő” vétkes ember képe feltűnően hiányzik a Bibliából, viszont feltűnően egyezik Rimay idézett verseivel.

A bibliai zsoltárok olvasásakor is szembeötlik a rágalomtól, a hazug beszédtől való félelem erőssége. Ezt a motívumot Thordai még jobban hangsúlyozza, legbizarrabb, legfurcsább képeinek egy része köszönheti ennek létét. A biblia szövege általában „csalárd”, „álnok”, „hazug”, „hamis” nyelvről beszél; a nyelv—fegyver hasonlat viszonylag ritka (pl. Biblia 55. zsoltár: „Lágyabbac valánac az ő beszédi az olainál, jölehet éles szabliác volnánac.”). Thordai mégis ezt emeli ki és variálja:

„Hazug' szavát tsalárdsággal meg' kente,
Merges nyelvét mint fegyveret meg'-fente” (X.)

Érdekes, hogy Rimay 32. versében is ez a sajátos változat bukkan föl:

„Mint vivó fegyverét, kiki hazug nyelvét ellenem élesíti.”

Isten nagyságának, hatalmának éreztetése fontos mozzanata a zsoltároknak és Rimay istenes verseinek is:

Rimay:

„Birtokodban vagyón tűz, víz, föld, forgó ég,
Országlásodban nincs sem eredet, sem vég.” (20.)
„Ég, Tűz, Tenger, Föld
S Ezekben mi költ
Mind hatalmadban áll.” (38.)

Thordai:

„Uralkodo hatalmas Ur és Felség,
Kinek hiven szolgál a' Föld, Víz és Egh” (VIII.)
„Aldgyátok Istent minden ő mivei,
Meny föld Egh tűz, víz minden ő füvei” (CIII.)

A Biblia és Szenci²⁴ a kívánt hatást (totalitás érzékeltetése) általánosító, csak a két szélső pólust (ég—föld) megjelölő képpel érik el. Rimay és Thordai ettől erősen eltérő, de egymáséval azonos módszert választ: felsorolást, ugyanazoknak az ellentétes értelmű főnévpárokknak a halmozását.

Isten élő teremtményeinek jellemzésére a Biblia és Szenci osztályneveket használ.²⁵ Rimay és Thordai viszont jellegzetes mozgásuk felől közelít ezekhez a lényekhez, felsorolásuk így dinamikusabbnak tűnik. Azonos szavakat találnak, mondatszerkesztésük is hasonló:

Rimay:

„Mászót, uszót, csuszót, kit vagy az föld éltet, vagy szél égen
levegтет.” (63.)

Thordai:

„A' mi tsusz, vagy el mász, visel vagy szárnyat” (CXLVIII.)

Az Istenhez való tökéletes bizalmat hasonló technikával (igehalmozás), sőt, szinte azonos szavakkal fejezik ki:²⁶

²⁴ Biblia VIII. zsolt.: „Mi WRvnc Istenünc, mely igen czudálatos a te Neued az egész földön, ki az te diczőségedet az Egeknec fölötte magasztaltad.” — Szenci Molnár 8. zsolt.: „Nagy diczőség az egész földre / Kiterjed, es fölhat az egekre.”

²⁵ Biblia CXLVIII. zsolt.: „Vadac és minden barmoc, csuszó mászó állatoc, és repeső madarac.” — Szenci Molnár 148. zsolt.: „Szeléd barmoc, fene vadac, / Földi férgec, és madarac.”

²⁶ Biblia LXXI. zsolt.: „Mert te vagy az én várásom WRam Iehoua: én bizalomom gyermekségemtől fogua.”

Rimay:

„Vagy ülök, fenn járok, fekszem vagy ballagok...
...Rád kiáltok: tiéd vagyok,
És óltalmat tőled várok” (22.)

Thordai:

„Vagy állok vagy járok mindenütt csak te vagy gyámol és fok.”
(LXXI.)

Rimay szerelmes verseinek kelléktára a reneszánsz udvarló költészetéből kerül ki. A zoltárkönyvben egyetlen helyen jelenik meg a földi szerelem, a kedves dicsérete:

Thordai:

„Hogy a' Dávid király fia házas társot vön,
Mind az egész Ország h népe vigasságban lön,
Örömében ilyen ditséretet tön,
Kit Dávid az negyven ötöd Soltárban bé vön” (XLV.)

Ebben az egy zoltárban viszont zsúfolt sorban vonulnak fel a Balassi és Rimay verseiből ismert jelzők, leírásaikat felidéző képek. Lehet, hogy nem Rimay a közvetlen forrás, de mindenképpen a reneszánsz világi líra hatása érvényesül (a Biblia és Szenci világa lényegesen puritánabb!):

Rimay:

„...ékes szép voltával...” (9.)
„Angyali szép képét s csudáló termetét” (9.)
„Orcája szép teljes, kedvére mindent int,
Szép vékony ajaka piros mint egy rubint” (12.)

Thordai:

„Friss terméttel gyenge színnel ékes személlyel...”
„Piros ajakidon kedv ül szép szerrel,
Fénlik orcád kedves lévén gyönyörű vérrel.”
„Az te kedves, ékes, kegyes, szép termetedet...”
„Apolom ékes és szép személyedet...” (XLV.)

A következő két sor viszont nemcsak általában reneszánsz hatást mutat:

Rimay:

„Szép szád teljes mézzel, nyelved bölcs beszéddel” (16.)

Thordai:

„Edes uj raj lépes méz csak bölts nyelved szava” (XLV.)

A „méz-beszéd” metafora önmagában nem bizonyít semmit. Ez a régi-ségben ugyanolyan sztereotip dicsérő fordulat, mint a vallásos költészetben pl. az „isten—erős vár” (vö.: Rimay Balassi verseiről: „... izes lépes méz...”; Thordai XIX. zoltára „a' mit szol az Isten mind édes lépes méz az). De hasonlítsuk össze az idézeteket a megfelelő bibliai hellyel: „Te szeb vagy minden emberec fiainál, az te aiakodban vagyon ékessen szólásnac kedvessége.” (45. zolt.). Világos, hogy a Biblia itt a szépség-kedvesség („kedves beszéd”) rokonértelmű motívumait kapcsolja össze, Szenci Molnár elhagyja a kérdéses képet. Thordai viszont — a gondolatot kibővítve — határozottan az édességet (méz) és bölcsességet fűzi egymáshoz. Így kerül a sorba a Rimaynál meglevő, de a Bibliából hiányzó „bölcs nyelved” kifejezés. A méz-szép beszéd metaforát a bölcsen szóló nyelv-bölcsesség motívumával szorosan együtt szerepeltető sorok bizonyító értékűek.

A vizsgált költői képek esztétikai elemzésére szándékosan nem tértem ki, csak az egyező pontokra szerettem volna rámutatni.

A mindkettejüknél előforduló rímekre támaszkodni sokkal bizonytalanabb módszer. Varga Imre írja idézett cikkében: „Thordai manierista verselő rutinját ékesen szemléltetik a korabeli magyar költészetben mindenkit felülmúló nagyszámú egytagú rímei. Ebben a tekintetben messze felette áll az „egy-két szótagos szavakból összehozott rímjátékok korabeli nagymesterének”, Rimay Jánosnak”. A még Rimaynál is erősebben a rímekre koncentráló Thordai verseiben nagyon nehéz lenne kimutatni, hogy milyen mértékű Rimay esetleges inspiráló hatása. Éppen ezért a mindkettejüknél gyakran előforduló azonos rimbokrok vizsgálatával nem is kísérletezem.

Érdemes viszont megnézni néhány nagyon ritkán, esetleg csak egyszer előforduló rímcsoportot. Egy-kettőre már utaltam a képek vizsgálata során. Azokon kívül még a következő versszakokra szeretném a figyelmet felhívni:

Rimay:

„Föld reménségére felnevelt urfiak
Szemétre vettetek úgy mint köz tyukfiak,
Zsirokkal hizódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek mint az ördögfiak.” (37.)

Ez a „fiak” rimbokor Rimay ránk maradt műveiben egyetlen egyszer fordul elő. Thordai Psalteriumában szintén csak egyszer; maga a XXXIV. zsoltár²⁷ pedig tartalmi ellentétpárja a Rimay-versnek: a nép, a haza sorsán való kesergés helyett öröm az Istenben bízó, neki szolgáló nép jó sorsán:

Thordai:

„Jertek ide hozzám Iffiak,
Jo kedvből fel tartot fiak,
Titeket szollitlak s- hilak,
Szofogado Nemes fiak”. (XXXIV.)

A másik rimbokorral kapcsolatban még ilyen távoli tartalmi analógia sem fedezhető fel. Tudjuk azonban, hogy Thordai általában többször is felhasználja ugyanazt az egyszótagú rimbokrot — a most idézendő pedig csak egyszer fordul elő, és pontosan a Rimay-féle sorrendben:

Rimay:

„Igaz, én is vallom, de mi lesz jutalmom, sok bum hoz-é mi jókot?
Szeretűm tréfál-é? hivségének áll-é? vagy hint csak hideg szókot?
Egyűld meg is hurit, mérgével beburit, vet orcámra nagy pókot.” (14.)

Thordai:

„Járjanak töllemis távol a' kik nem jók,
Vizet mutatnak de viznélkül valo tók,
A' kiknek szájokban vadnak káromlo szók,
Hazugh nyelvek penigh oly mint a' mérges pók.” (CXXXIX.)

Thordai képsorozata mindenképpen a rímek hatására keletkezett, akár saját ötlete a rímelés, akár átvétel.²⁸

²⁷ Biblia XXXIV. zsolt.: „Iőjeterc ide fiaim és halgassátoc engemet, az WRnac félelmére meg tanítlac titeket.”

²⁸ A bibliai CXXXIX. zsoltár ugyanis mindössze ennyit mond: „Az kic tégedet gyűlöltec WRam, auagy nem gyűlöltémé azokat, és az te ellenségidet auagy nem váltámé.”

Verstechnikájukat hasonlóvá teszi a virtuóz rímelés, a sokszor rím-kényszeren alapuló képek, a változatos strófaszerkezetek kedvelése. A bonyolult rímelésű Balassi-strófa (Rimay verseinek kb. egyharmadrésze ebben íródott) eredeti alakjában mindössze négy Thordai-zsoltárnak ad formát; de egy-egy szótaggal megcsonkított, 5—5—6 osztású változatát 10 zsoltárban találjuk meg.

Inkább több, mint kevesebb bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy az eddig feltárt forrásokon és hatásokon kívül éppen Thordai jellegzetes stílusában felfedezhetjük Rimay János költői hatásának nyomait. Hasonló világszemlélete, magas színvonalú manierista költészete a konkrét egyezéseken túl általánosságban is jogossá teszi ezt a feltételezést. Nem tudjuk még, mi módon, hogyan ismerte meg az unitárius zsoltárfordító Rimay műveit — de érdemes keresni a megoldást.

Mária Zentai

RIMAY'S INFLUENCE ON THE PSALMS OF J. THORDAI

The Hungarian translation of the Psalms by János Thordai (in 1627) shows a strong mannerist sinking-in in style. Some of his bold associations and motifs reminding us of János Rimay, the great representative of Hungarian Late Renaissance, may arouse the suspicion that Thordai knew the poems of the mannerist poet whose style influenced him. In the comparative examination of motifs I used the normative Hungarian Protestant translation of the Bible by Gaspar Karoli (Vizsoly 1590.) and the translation of the Psalms in verse by Albert Szenci Molnár, the famous early XVIIth century Protestant translator of the Bible. It came to light that most of the places of the Thordai-Psalms which may become suspected of the influence, differ from the text of the Bible and Szenci but agree with the wording of Rimay. — The biographies don't speak about their personal connection; but we can suppose with more than less certainty, that Thordai's specific style, his mannerism was influenced by the poetry of János Rimay.